

ПРАВО НА КАСАЦІЙНЕ ОСКАРЖЕННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ЧЕРЕЗ СИСТЕМУ «ЕЛЕКТРОННИЙ СУД»

THE RIGHT TO CASSATION APPEAL IN CIVIL PROCEEDINGS THROUGH THE "ELECTRONIC COURT" SYSTEM

Ткачук А.О., д.філос. в галузі права,
асистент кафедри цивільного процесу

Навчально-науковий інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Тарасюк В.В., студентка II року магістратури

Навчально-науковий інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Наукова стаття присвячена проблемі реалізації права на касаційне оскарження у цивільному судочинстві через підсистему «Електронний суд» в умовах воєнного стану в Україні. Проаналізовано норми Конституції України, Цивільного процесуального кодексу України, а також практику Європейського суду з прав людини для обґрунтування зв'язку між правом на касаційне оскарження та принципом доступності правосуддя.

Окреслено актуальні виклики: нестабільність роботи підсистеми «Електронний суд» та відсутність чіткого законодавчого врегулювання альтернативних належних способів подачі касаційної скарги для різних груп громадян.

Досліджено вплив прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами», який запровадив обов'язок реєстрації електронних кабінетів для адвокатів та юридичних осіб. Було проаналізовано, як ця вимога потенційно може обмежувати їхні права на доступ до правосуддя.

Комплексно опрацьовано постанову Великої Палати Верховного Суду від 13 вересня 2023 року у справі № 204/2321/22, якою змінено підхід до визначення належних способів подачі процесуальних документів, зокрема касаційних скарг. Верховний Суд визнав можливість подачі процесуальних документів через їх надсилання на електронну пошту суду за умови їх попереднього підписання кваліфікованим електронним підписом. Водночас цей підхід не поширюється на адвокатів та юридичних осіб, що створює нерівні умови.

У статті наголошується на потребі розширення варіантів подання касаційних скарг для адвокатів, зокрема через надання їм змоги надсилати ці документи на електронну пошту суду.

Враховуючи остаточність рішень суду касаційної інстанції, підкреслюється, що обмеження способів подачі касаційних скарг для адвокатів призводить до обмеження доступу простих громадян до правосуддя. Пропонується вирішення цієї проблеми шляхом внесення змін до законодавства для створення передумов для ефективного захисту прав у цивільному судочинстві.

Ключові слова: касаційна скарга, касаційне оскарження, доступність правосуддя, електронний суд, воєнний стан.

The article highlights the issue of exercising the right to cassation appeal in civil proceedings via the "Electronic Court" subsystem under martial law in Ukraine. The provisions of the Ukrainian Constitution, the Civil Procedure Code of Ukraine, and the case law of the European Court of Human Rights were analyzed to highlight the link between the right to cassation appeal and the principle of access to justice.

The main challenges are outlined: the unstable functioning of the "Electronic Court" subsystem and the lack of clear legislative regulations on alternative ways of filing cassation appeals for different groups of citizens.

The article explores the impact of the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Mandatory Registration and Use of Electronic Accounts in the Unified Judicial Information and Telecommunication System or Its Separate Subsystem (Module) for Document Exchange". This law introduced the obligation for lawyers and legal entities to register electronic accounts. Additionally, the study analyzes how this requirement may restrict their right to access justice.

A comprehensive analysis is conducted of the Grand Chamber of the Supreme Court's ruling dated September 13, 2023, in case № 204/2321/22, which changed the approach to determining proper methods for submitting procedural documents, including cassation appeals. The Supreme Court recognized the possibility of submitting documents via the court's email, provided they are signed with a qualified electronic signature. However, this approach does not extend to lawyers and legal entities, creating unequal conditions.

The article emphasizes the importance of expanding the options for filing cassation appeals for attorneys by allowing them to submit documents via the court's email.

Given the finality of cassation court decisions, limiting ways attorneys can file cassation appeals restricts access to justice for ordinary citizens. The article proposes legislative amendments to ensure effective protection of rights in civil proceedings.

Key words: cassation appeal, cassation review, access to justice, electronic court, martial law.

Реалізувати право на подачу касаційної скарги на рішення у цивільних справах через систему «Електронний суд» у повній мірі стало можливим саме під час запровадження в Україні воєнного стану.

Цивільним процесуальним кодексом України (стаття 14) передбачено, що в судах функціонує Єдина судова інформаційно-комунікаційна система (ЄСІТС). Особа, яка зареєструвала електронний кабінет в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами, може подавати процесуальні, інші документи, вчиняти інші процесуальні дії в електронній формі виключно за допомогою Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи або її окремої підсистеми (модуля), що забезпечує обмін документами, з використанням власного електронного підпису, прирівняного

до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги», якщо інше не передбачено цим Кодексом [14].

Процедура реєстрації Електронного кабінету фізичної особи та фізичної особи-підприємця здійснюється з використанням кваліфікованого електронного підпису такої особи (пункт 11 Положення про ЄСІТС) [5].

Підсистема «Електронний суд» (Електронний суд) – підсистема ЄСІТС, що забезпечує можливість користувачам у передбачених законодавством випадках відповідно до наявних технічних можливостей підсистеми ЄСІТС реалізованого функціоналу створювати та надсилати в електронному вигляді процесуальні чи інші документи до суду, інших органів та установ у системі правосуддя, а також отримувати інформацію про стан і результати розгляду таких документів чи інші документи (пункт 24 Положення про ЄСІТС) [5].

Фізична особа при зверненні до суду має чітко розуміти, що в неї є можливість через підсистему «Електронний суд» створювати та надсилати в електронному вигляді процесуальні чи інші документи, проте реєстрація офіційної електронної адреси для фізичної особи в ЄСПЛ є добровільною, а кваліфікований електронний підпис має презумпцію його відповідності власноручному підпису, тому у такому випадку звернення до суду через офіційну електронну адресу суду з процесуальним електронним документом, який підписаний електронним цифровим підписом, є аналогічним безпосередньому зверненню до суду [6].

Повномасштабне вторгнення росії та агресія в Україну змусили «здійснити переорієнтацію всієї державної і громадської діяльності на захист суверенітету її територіальної цілісності Батьківщини. У цей період почала формуватися нормативно-правова база, що регламентує повноваження державних органів в особливий період, під час війни. Верховний Суд, як і всі судові органи України, зумів адаптуватися до нових викликів, пов'язаних із початком повномасштабної війни росії проти України. Здійснення правосуддя не зупинялося ні на день» [12].

В цьому контексті потрібно врахувати, що за практикою ЄСПЛ елементом права на справедливий суд є доступність правосуддя, саме цей підхід викладений у рішенні по справі ЄСПЛ «Голдер проти Сполученого Королівства». Крім того, ЄСПЛ у іншому рішенні «Екбатані проти Швеції» підкреслював, що у випадку функціонування в державі судів апеляційної чи касаційної інстанції, такі держави зобов'язані забезпечити в таких судах реалізацію основних гарантій, передбачених Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод. Зокрема, Комітет Міністрів Ради Європи у Рекомендації «Щодо введення в дію та поліпшення функціонування систем і процедур оскарження в цивільних і торгових справах» № R (95) 5 від 07.02.1995 радив державам-учасникам передбачити право на апеляційне та касаційне оскарження стосовно певних категорій справ. Також, згідно з статтею 64 Конституції України право на судовий захист не може обмежуватися навіть під час воєнного стану. Дані положення свідчать про обов'язок нашої держави забезпечити реальну можливість реалізації права на касаційне оскарження, враховуючи сучасні воєнні реалії, та забезпечити в цьому контексті реалізацію принципу доступності правосуддя та права на справедливий суд [4; 1, с. 61; 9; 3].

Варто також відмітити, що українське законодавство закріплює обов'язок держави стосовно забезпечення права на касаційне оскарження рішення як самостійної засади судочинства загалом, так і як засади саме цивільного судочинства. Так, стаття 129 Конституції України передбачає таку засаду здійснення судочинства, як «забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення». За пунктом 9 частини 3 статті 2 Цивільного процесуального кодексу України також закріплюється така засада цивільного судочинства, як «забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, встановлених законом» [3; 14].

Касація (від лат. cassatio – скасування, знищення): 1) оскарження до вищестоячого суду судових рішень, вироків, що набрали законної сили; 2) перевірка вищестоящим судом законності та обґрунтованості вироків і рішень суду, що набрали законної сили; 3) перегляд, скасування судового рішення нижчої інстанції вищестоящою інстанцією з причин порушення нижчою інстанцією законів і недотримання нею норм судочинства [15].

Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях визначив окремі ознаки принципу верховенства права у розбудові національних систем правосуддя та здійсненні судочинства, яких мають дотримуватись держави – члени Ради Європи, що підписали Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року.

Так, у справі «Пономарьов проти України» Європейський суд з прав людини наголосив, що «право на справедливий судовий розгляд, яке гарантовано пунктом 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, має розумітися у світлі преамбули Конвенції, у відповідній частині якої зазначено, що верховенство права є спільною спадщиною Високих Договірних Сторін. Одним з фундаментальних аспектів верховенства права є принцип правової визначеності, який передбачає повагу до принципу *res judicata* – принципу остаточності рішень суду. Цей принцип стверджує, що жодна зі сторін не має права вимагати перегляду остаточного та обов'язкового рішення суду просто тому, що вона має на меті добитися нового слухання справи та нового її вирішення» (пункт 40 мотивувальної частини Рішення від 3 квітня 2008 року) [10].

У справі «Сокурєнко і Стригун проти України» Європейський суд з прав людини зазначив, що «стаття 6 Конвенції не зобов'язує держав – учасників Конвенції створювати апеляційні чи касаційні суди. Однак там, де такі суди існують, необхідно дотримуватись гарантій, визначених у статті 6» (пункт 22 мотивувальної частини Рішення від 20 липня 2006 року) [11].

Касаційна інстанція реалізує свої процесуальні права в межах касаційного провадження виключно для перевірки правильності юридичної оцінки обставин справи у рішеннях судів першої та апеляційної інстанцій.

На думку С. Я. Фурси, касаційне провадження – це врегульована нормами цивільного процесуального права діяльність суду касаційної інстанції стосовно перевірки законності судових рішень суду першої та апеляційної інстанції, які набрали законної сили. Однак, погоджуючись з авторкою, дане визначення занадто обмежує поняття касаційного провадження, зокрема, не враховує основу провадження у вигляді акту оскарження рішення, який подається однією зі сторін. Визначення С. Я. Фурси краще підходить на позначення саме терміну «касаційного перегляду», як процедурної складової роботи суду касаційної інстанції [13].

Визначивши значення основних термінів, слід перейти до самої проблематики статті, а саме до подання касаційної скарги через підсистему «Електронний суд» в умовах воєнного стану.

Так, 29 червня 2023 року був прийнятий року Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами». Даний нормативно-правовий акт запровадив частиною 6 статті 14 ЦПК України обов'язок реєстрації електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-комунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами, для адвокатів, нотаріусів, державних та приватних виконавців, арбітражних керуючих, судових експертів, органів державної влади та інших державних органів, зареєстрованих за законодавством України як юридичні особи, їхніх територіальних органів, органів місцевого самоврядування, інших юридичних осіб, зареєстрованих за законодавством України [8; 14].

Таким чином, адвокати, як і юридичні особи (публічного та приватного права) повинні реєструвати кабінети у підсистемі «Електронний суд». Крім того, законодавець передбачив й певні наслідки за невиконання даного обов'язку особами, переліченими у частині 6 статті 14 ЦПК України. Наприклад, у частині 1 статті 185 ЦПК України зазначено, що суд залишає позовну заяву без руху у разі, якщо вона подана особою, яка відповідно до частини 6 статті 14 ЦПК України повинна зареєструвати електронний кабінет, але не зробила цього. А в статті 393 ЦПК України передбачено, якщо касаційна скарга подана особою, яка за части-

ною 6 статті 14 ЦПК України повинна зареєструвати електронний кабінет, але не зробила цього, то застосовуються положення статті 185 ЦПК України, про що суддя постановляє відповідну ухвалу. Тобто, в цьому випадку суддя постановляє ухвалу про залишення касаційної скарги без руху [14].

Такі обмеження видаються занадто жорсткими, враховуючи виклики воєнного стану та нестабільну роботу самої підсистеми «Електронного суду». Наприклад, згідно з інформаційною довідкою Національної асоціації адвокатів України адвокати масово скаржаться про технічні збої в роботі підсистеми «Електронний суд». Так, адвокати не мали можливості авторизуватись в електронному кабінеті через нестабільність даної підсистеми, що, як наслідок, обмежувало їх у реалізації процесуальних прав, а саме подачі документів, зокрема, і касаційних скарг, участі у судових засіданнях в режимі відеоконференції [2].

Тобто, надмірне обмеження прав адвокатів призводить до обмеження прав їх клієнтів на судовий захист. Особливо це простежується у контексті касаційного провадження, коли громадяни як правило звертаються до послуг професійних адвокатів. Відповідно порушується право громадян на судовий захист (стаття 55 Конституції України), що не може обмежуватись навіть під час воєнного стану (стаття 64 Конституції України), принцип доступності правосуддя як складова права на справедливий суд (стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) та засада судочинства стосовно забезпечення права громадян на касаційне оскарження (стаття 129 Конституції України, стаття 2 ЦПК України) [3; 14].

У цьому контексті важливо проаналізувати судову практику, а саме підхід Великої Палати Верховного Суду, викладений у постанові від 13 вересня 2023 року у справі N 204/2321/22. Так, у цій постанові Верховний Суд мав визначити, чи є правомірним повернення апеляційної скарги, підписаної кваліфікованим електронним підписом адвоката скаржника та поданої на офіційну електронну адресу суду, а не через підсистему «Електронного суду» або «Електронного кабінету». Ця проблема особливо актуальна, оскільки у цій справі скаржник був зареєстрований у цих підсистемах, але їхня нестабільна робота перешкодила подання апеляційної скарги через них [6].

У згаданій постанові Колегія суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду відступила від минулої судової практики, викладеної у постановях Верховного Суду: у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 12 серпня 2021 року у справі N 200/6370/20-а, у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 21 грудня 2019 року у справі N 910/12245/19, від 17 червня 2020 року у справі N 910/8423/19, від 07 жовтня 2021 року у справі N 904/4137/20. Так, Верховний Суд вважав за потрібне змінити застарілий підхід, який передбачав лише два способи звернення з процесуальними документами до суду: 1) у паперовій формі, за якої документи безпосередньо підписуються учасником справи або його представником; 2) в електронній формі виключно через «Електронний кабінет» із накладанням кваліфікованого електронного підпису [6].

У постанові від 13 вересня 2023 року Верховний Суд визнавав надсилання особою процесуальних документів на електронну адресу суду (за умови накладання кваліфікованого електронного підпису) правомірним способом звернення до суду. Верховний Суд підкреслив, що цей спосіб має прирівнюватися до безпосереднього звернення до суду через канцелярію або традиційними засобами поштового зв'язку, а також охоплюватися поняттям «безпосереднього звернення до суду» [6].

Таким чином, Верховний Суд мотивував таке розширення способів звернення до суду тим, що найвищою соці-

альною цінністю є життя та здоров'я людини. Саме тому треба забезпечити реальну можливість кожному реалізувати права на судовий захист, особливо, в умовах діджиталізації суспільства, пандемії COVID-19, повномасштабної збройної агресії проти України російської федерації та воєнного стану на всій території України [6].

Додатково Верховний Суд звернувся до принципу пропорційності як до одного з основних принципів цивільного судочинства (за пунктом 6 частина 2 статті 2 ЦПК України). Верховний Суд також врахував положення статті 11 ЦПК України, що порядок здійснення провадження у справі має визначатися з урахуванням завдання цивільного судочинства, розумного балансу між приватними та публічними інтересами, особливостей предмета спору, складності справи, її значення для сторін та інших обставин. Оскільки перелік цих обставин є відкритим, Верховний Суд слушно підкреслив потребу врахування сучасних викликів (пандемії COVID-19, війни та відповідно воєнного стану на всій території України) при оцінці процесуальних інститутів та механізмів [6].

Також, у постанові Верховний Суд наголосив, що ніхто не може бути протиправно обмежений у праві на доступ до правосуддя. Відмова суду в прийнятті позовних заяв, скарг, що оформлені у відповідності до ЦПК України, є порушенням права на судовий захист, яке не може бути обмежене навіть в умовах воєнного стану (стаття 64 Конституції України). Верховний Суд відніс можливість особи ініціювати судовий розгляд до елементів доступності правосуддя. Такий підхід має особливе значення, адже підкреслює важливість подання касаційної скарги як передумови відкриття касаційного провадження та потребу адаптації способів її подання до викликів сучасності [6].

Крім того, Верховний Суд розмежував спосіб звернення до суду та вимоги щодо оформлення процесуального документу. Суд визнав, що звернення з процесуальним документом, що підписаний кваліфікованим електронним підписом, на електронну адресу суду є правомірним способом звернення. Протилежний підхід суперечив би юридичній силі електронного документа, а також презумпції відповідності кваліфікованого електронного підпису власноручному відповідно до статті 8 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» та статті 18 Закону України «Про електронні довірчі послуги» [6].

Однак, хоча Верховний Суд акцентував увагу на принципі пропорційності та потребі гарантування права на доступ до правосуддя, він визначив звернення до суду з процесуальним документом (зокрема, касаційною скаргою), підписаним кваліфікованим електронним підписом і направленим на електронну адресу суду, як належний та правомірний спосіб звернення до суду виключно для простих громадян, які не повинні реєструвати електронний кабінет у підсистемі «Електронний суд» (частина 6 статті 14 ЦПК України). Натомість адвокатам, а також іншим особам, для яких законом встановлюється обов'язок реєстрації електронного кабінету, такий спосіб звернення до суду залишається недоступним та неправомірним [6, 14].

Це зумовлює певну суперечність у аргументації Верховного Суду в контексті реалізації принципу доступності правосуддя. З одного боку, Верховний Суд розширює можливості для пересічних громадян, які можуть звернутися до суду з документами, надіславши їх на електронну пошту. З іншого боку, більшість громадян через особливу законну силу постанови (її остаточність та не підлягання оскарженню) звертаються за послугами до професійних адвокатів, які мають потрібні навички, аби якісно захистити права та інтереси таких громадян. Тобто, обмеження варіативності способів подання процесуальних документів для адвокатів негативно впливає на ефективний захист громадян у касаційному провадженні [6].

Водночас попри неможливість для адвокатів подавати документи на електронну пошту суду, Верховний Суд все таки став на сторону скажника, чий адвокат направив апеляційну скаргу таким способом. Так, адвокат скажника мав зареєстрований кабінет у підсистемі «Електронний суд», однак не мав можливості подати апеляційну скаргу через цю підсистему через її технічні збої. Верховний Суд дійшов висновку, що суд апеляційної інстанції повинен був дослідити ці перед поверненням апеляційної скарги. Відповідно, Верховний Суд постановив скасувати ухвалу суду апеляційної інстанції та передати справу для продовження розгляду судом апеляційної інстанції [6].

Тобто, Верховний Суд спочатку зазначив, що для адвокати не мають права подавати процесуальні документи (зокрема касаційні скарги) через електронну пошту суду, навіть якщо вони підписані кваліфікованим електронним підписом. Відповідно до частини 6 статті 14 ЦПК України такі документи повинні ними подаватися у письмовій формі або в електронному вигляді через підсистему «Електронний суд» [6; 14].

Водночас Верховний Суд звернув увагу на те, що суд апеляційної інстанції мав би дослідити, чи адвокат не мав реальної можливості через технічні збої «Електронного суду» подати документи через дану підсистему. Це створює потенційне уявлення гнучкості цього підходу, однак не означає визнання подачі документів на електронну адресу суду як допустимого альтернативного способу подачі документів для адвокатів.

Таким чином, навіть при явних технічних збоях підсистеми, чинне законодавство разом з позицією Верховного Суду не передбачають за адвокатами подачі документів на електронну адресу суду як допустимого способу. Натомість правомірними для них є лише два способи, а саме: 1) у письмовій формі; 2) в електронному вигляді з використанням підсистеми «Електронний суд» [6; 14].

Тобто, постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 вересня 2023 року у справі № 204/2321/22 мала за мету осучаснити застарілий підхід щодо способів подачі процесуальних документів до суду з урахуванням викликів сучасності – пандемії COVID-19, війни та введення воєнного стану. Однак ця мета була досягнута неповністю [6].

Верховного Суд посилався на принцип пропорційності, заборону обмеження права на судовий захист навіть в умовах воєнного стану, розширив способи подачі процесуальних документів лише для простих громадян. Натомість для адвокатів та інших осіб, що

повинні реєструватися в підсистемі «Електронний суд» (частина 6 статті 14 ЦПК України), подання документів через їх надсилання на електронну пошту суду навіть із кваліфікованим електронним підписом визнано недопустимим [6; 14].

Цей підхід обмежує адвокатів у реалізації свої представницьких та професійних прав, не враховуючи нестабільність платформи «Електронного суду», проблем з електропостачанням та реалій війни. Крім того, це опосередковано обмежує й права простих громадян, які в касаційному провадженні потребують якісних послуг адвоката. Відповідне обмеження перешкоджає реалізацію права на доступ до суду на важливому етапі з огляду на те, що постанова суду касаційної інстанції є остаточною (частина 3 статті 419 ЦПК України). Крім того, аналогічні обмеження стосовно способів подачі касаційної скарги поширюється відповідно і на юридичних осіб, як приватного так, і публічного права, які також мають обов'язок реєструватися в підсистемі «Електронний суд» за частиною 6 статті 14 ЦПК України. Усе це свідчить про необхідність зміни законодавства, враховуючи воєнний стан та реалії війни [6; 14].

Отже, обмеження у способах подачі касаційної скарги для адвокатів та юридичних осіб зумовлене чинним положенням частини 6 статті 14 ЦПК України. Воно передбачає обов'язкову реєстрацію в «Електронному суді» і його використання як альтернативи до подання процесуальних документів у письмовій формі. Відповідно, Верховний Суд, визнаючи сучасні складні реалії війни, не має повноважень вийти за межі законодавства, адже в такому разі він би перебрав функції законодавчої гілки влади, що суперечило б статті 75 Конституції України [14; 3].

Саме тому для повної реалізації принципу пропорційності (статті 11 ЦПК України), права на судовий захист (стаття 55 Конституції України) та принципу доступності правосуддя, особливо в умовах воєнного стану (стаття 64 Конституції України) потрібно внести зміни до ЦПК України. Так, варто передбачити можливість адвокатів та юридичних осіб подавати процесуальні документи, зокрема і касаційні скарги, через надсилання їх на електронну пошту суду з накладанням кваліфікованого електронного підпису поза підсистемою «Електронний суд» [14; 3].

Такі зміни дозволять не лише усунути існуючі обмеження, а й стати передумовою для подальшого вдосконалення судових процедур і ефективного забезпечення захисту прав у цивільному судочинстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гусаров К. В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2011. 61 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/8299/1/Gusarov-Doc.pdf>.
2. Збої Електронного суду порушують конституційні гарантії. Національної асоціації адвокатів України : інформаційна довідка. 29.04.2024. URL: <https://unba.org.ua/news/8868-zboi-elektronnogo-sudu-porushuyut-konstitucijni-garantii-naau.html>.
3. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#n4404> (дата звернення: 4.07.2024).
4. Огляд практики застосування суддями Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду рішень Європейського суду з прав людини при прийнятті постанов за 2018 рік. Київ, 2018 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/oglyad_prakt_kgs_1.pdf.
5. Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, затвердженого рішенням Вищої ради правосуддя : Рішення / Вища рада правосуддя від 17.08.2021, № 1845/0/15-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/card/v1845910-21>.
6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 вересня 2023 року у справі N 204/2321/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113701392>.
7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13.09.2023 у справі № 204/2321/22. URL: <https://lpd.court.gov.ua/adjudication/36298>.
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремих підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами : Закон України від 29 червня 2023 р. №3200-ІХ / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3200-20#Text>.
9. Рекомендація № R (95) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо введення в дію та поліпшення функціонування систем і процедур оскарження в цивільних і торгових справах». 07.02.1995. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_95_5_1995_02_07.pdf.
10. Рішення Європейського суду з прав людини від 03.04.2004 у справі Пономарьов проти України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_434#Text.
11. Рішення Європейського суду з прав людини від 20.07.2006 у справі Сокуренько і Стригун проти України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_115#Text.
12. Ткачук О. Військові конфлікти та виклики правосуддя». Судова влада України. 26.12.2024. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1727995/>.
13. Фурса С. Я. Цивільний процес України: академічний курс. КНТ, 2009. 848 с.
14. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України / *Верховна Рада України* від 18.03.2004, № 1618-ІV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n6136>.
15. Юридичні терміни. Тлумачний словник/за ред. В.Г. Гончаренка. – К.: Юрисконсульт, КНТ, 2007. – С. 260.